

ФЕРЕНЦ ЛІСТ НА ВІННИЧЧИНІ: МІФИ ТА ФАКТИ

Наталія Кушка

Період перебування видатного угорського композитора, диригента, феноменального піаніста, педагога романтичної доби XIX ст. Ференца Ліста в Україні досліджувався досить ретельно і, здається, ніяких таємниць тут не залишилося¹. Немає, певне, жодної книжки чи статті, де б автори не торкалися чудової історії кохання митця й польської поміщиці Кароліни Вітгенштейн, почуття яких розквітло в Україні. Крім того, що їхні стосунки обросли плітками ще при житті цих людей завдяки своїй неординарності, діям влади, гучним судовим справам, небажанню сучасників зрозуміти двох закоханих, ще й дослідники з різних країн роками інтерпретували й міфологізували їх та “прикрашали” фантастичними подробицями. І все ж, попри нагромадження емоцій, сьогодні добре відомо, коли, де і скільки концертів дав Ф. Ліст в Україні, зокрема в Києві, як сприймали й оцінювали його гру слухачі².

Однак дані про відвідини музикантом Вінниччини в 1847 – на початку 1848 року залишаються маловідомими й суперечливими. Їх накопичилося багато, вони перекочовують із книжки в книжку, зі статті в статтю, породжуючи помилкові судження. Донедавна навіть між вінницькими краєзнавцями, які активно розробляли цю тему, не було єдності. Доходило до нісенітниць. Приміром, стверджували, що Ф. Ліст був дуже бідним і тому часто виїздив з Воронинців на платні концерти по навколишніх селах (!?). Або перекручували ім'я Кароліна на Карміна. Перша ж подруга Ф. Ліста Марі д'Агу стала Мірідою Гу. А дехто, механічно запозичивши текст про Ф. Ліста з цитати поета А. Фета в монографії Я. Мільштейна, забув про коми. Вийшло яскраве нове ім'я митця – Жорж Санд Ференц Ліст. Кількість статей місцевих авторів величезна. Навіть неповний їх

перелік дає можливість уявити масштаби поширення міфів і неточностей лише на Поділлі. А допитливе населення їх читає, їм вірить, студентство у своїх краєзнавчих рефератах їх цитує...³

Головні “погрішності” музикознавців і журналістів стосувалися кількох моментів. Плутанину спричинили невірне прочитання та помилки в написанні назви села, де жили Кароліна Вітгенштейн та Ференц Ліст. Довго не могли з'ясувати, скільки часу пробув музикант у Воронинцях. Дехто висловлював безпідставні гіпотези про його можливе перебування в інших містечках Вінниччини (наприклад, у Тульчині чи власне Вінниці). Не завжди точно вказували, що саме написав композитор у Воронинцях і кому ці твори присвятив.

Для прояснення цих питань варто нагадати історію, яка привела Ф. Ліста на Вінниччину. На початку лютого 1847 року піаніст дав благодійний концерт у залі університету св. Володимира в Києві. Одна пані заплатила за квиток неймовірно велику суму – 100 карбованців. Ф. Ліст вирішив подякувати їй особисто. Того ж вечора, доручивши своєму імпресарію Г. Беллоні довідатись ім'я, статус та адресу незнайомки, з букетом квітів він відправився до загадкової особи. Це була княгиня Кароліна Вітгенштейн. Зустріч і бесіда з нею вирішили все. Пані запросила Ференца погостити в її маєтку у Воронинцях декілька днів перед гастролями в Туреччині та Румунії. Він погодився, адже з перших хвилин розмови відчув бажання бути поруч із цією розумною, освіченою, душевною жінкою, яка до того ж зналася на музиці. Кароліну спілкування з великим піаністом збагатило духовно, дало нові враження, загасило відчуття зламаності, пригніченості. У листі до Марі д'Агу музикант напише, що йому нічого не варто

проїхати майже 20 верст до маєтку Кароліни Вітгенштейн у Воронинцях⁴. Ф. Ліст, не дуже орієнтуючись в Україні, навіть не здогадувався, яку бомбу уповільненої дії закладає в майбутні дослідження про себе. Адже, витлумачуючи цього листа, музикознавці зробили хибний висновок про те, що Воронинці знаходяться десь поблизу Києва⁵. Пошуки показали, що на карті України є багато сіл із подібними назвами. Мало того, з часом назви сіл змінювалися. Так сталося й із Подільськими Воронинцями. Сучасна назва села – Воронівці. Воно розташоване у Хмельницькому районі Вінницької області. Але чи це ті Воронинці/Воронівці, де свого часу опинився Ф. Ліст? А може це Вороновиці, що за 30 км від Вінниці? У 1997 році стався такий прикрий випадок. До краєзнавчого відділу Вінницької обласної універсальної наукової бібліотеки ім. К. А. Тимірязєва приїхав голландський видавець, який хотів опублікувати фортепіанний цикл обробок українських та польських мелодій Ф. Ліста “*Glances de Woronince*” (“Колоски Воронинців”) і відвідати ту місцевість, яку зазначено в назві твору. Співробітникам бібліотеки голландець продемонстрував монографію англійського музикознавця про Ф. Ліста, де було вміщено фотографію ніби-то маєтку К. Вітгенштейн у Вороновицях. Здивуванню не було меж, бо бібліотекарі впізнали маєток Олександра Федоровича Можайського – винахідника літаків. Усі були настільки збентежені, а видавець так поспішав, що ніхто не встиг записати ні його імені, ні автора видання про Ф. Ліста. Спробували лише пояснити, що маєток Можайських (як і село Вороновиці) ніколи не належав ні родині Кароліни, ні Вітгенштейнам. Однак переконання про перебування піаніста у Вороновицях давно усталилося серед працівників музею Можайських у цьому селищі. У палаці О. Можайського досі є стенд, присвячений Ференцу Лісту й Кароліні Вітгенштейн. Про перебування музиканта у Вороновицях розповідають туристам, хоча він із цим поселенням ніяк не пов’язаний.

Правдива інформація про те, де жила Кароліна й куди привезла композитора,

довго лежала на полицях Державного архіву Вінницької області (далі – ДАВО). Кароліна Вітгенштейн – донька заможного польського пана Петра Івановського. Саме він подарував їй землі у Воронинцях, Шендеровці, Деробчині, Петриківцях, Тарсках (тоді Літинського повіту) як весільний посаг. Як засвідчує нотаріальний акт⁶, 1818 року ці поселення купив П. Івановський у графа Іллінського. Інший документ проливає світло на інтелектуальні запити шляхтичів Івановських. Це угода між братами Діонізієм і Петром про розподіл оркестру їхнього померлого батька Каспера в родовому маєтку Куриловка Літинського повіту. Чотирнадцять кріпаків-музикантів перейшло у володіння Петра Івановського, а тринадцять залишилося у старшого брата в Куриловці⁷.

У сімействі Івановських передавалися в спадок не лише матеріальні, але й духовні цінності. Особливу увагу надавали гуманітарній освіті. Усі нащадки герба Рогаля Івановського захоплювалися історією, філософією, літературою, музикою, живописом. Двоюрідна сестра Кароліни – Діонізія Понятовська – стала відомою письменницею-істориком. Ще за життя вона видала кілька фундаментальних творів з історії Польщі та походження й життя слов’ян. Вона та її чоловік залишили по собі добру пам’ять у швейцарському місті Ієрі, де Діонізія прожила останній період творчості, де нині одна з вулиць носить ім’я Понятовських. Отже, стає зрозумілим, звідки в Кароліні Вітгенштейн-Івановської витончена шляхетність, мистецькі вподобання, знання кількох європейських мов, схильність до літературної творчості, вміння малювати⁸.

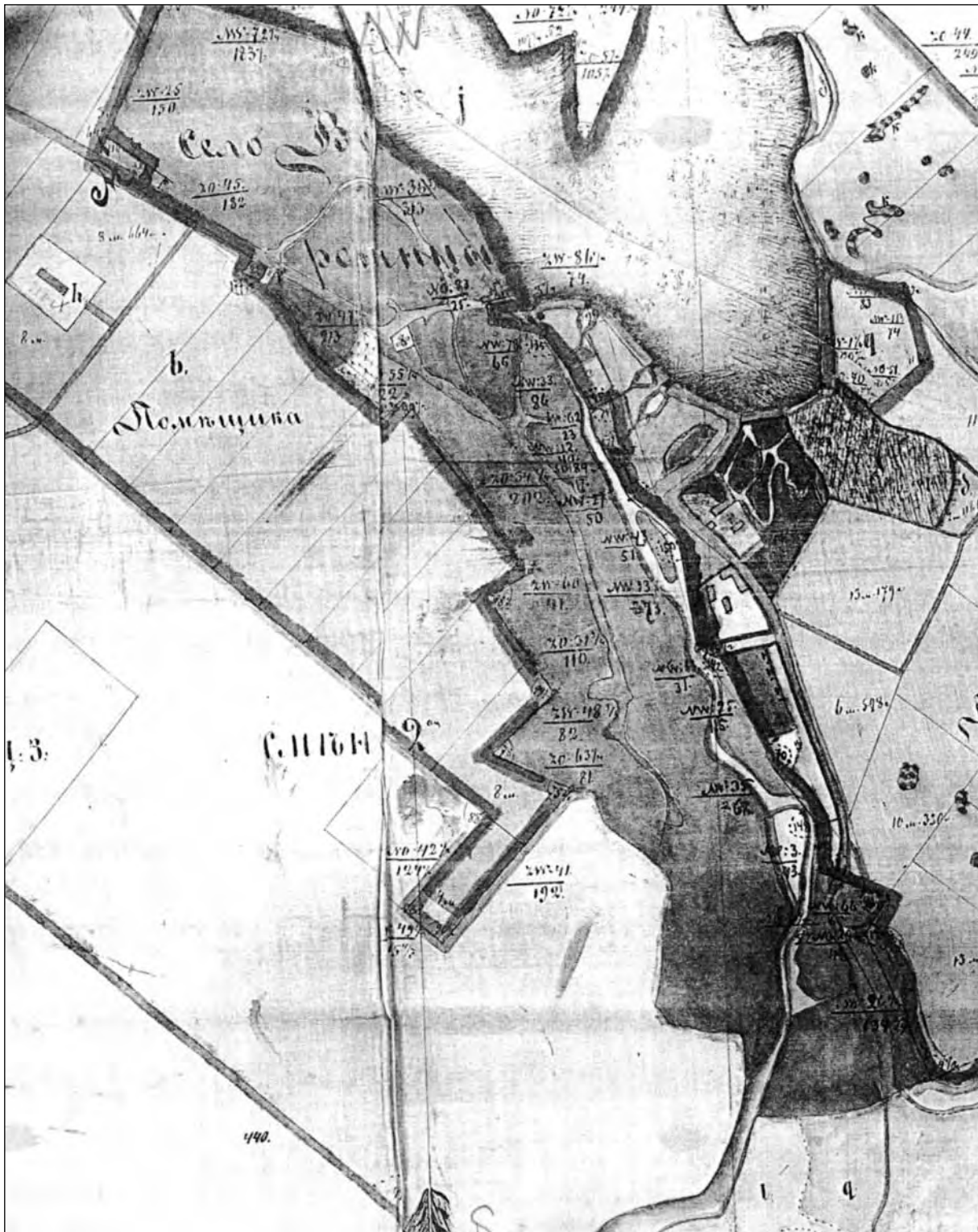
Не менш цікава лінія родових зв’язків Кароліни по матері – Паулі Подоській. Вона належала до багатого роду, в якому були видатні політичні діячі, служителі культу, що працювали при дворах королів. Подоські пишалися тим, що в їхніх жилах тече кров Ягеллонів. Кароліна народилася в 1819 році в містечку Монастирищі (раніше – Липовецького р-ну Вінницької обл., тепер – Черкаської обл.), яке було центром володіння Подоських, їхньою своєрідною столицею. У розкішному палаці влашту-

Гребля через річку Сниводу, побудована Івановськими. Світлина Максима Кушки. 2006

Сучасний краєвид Воронівець/Воронинців біля колишнього маєтку Кароліни Вітгенштейн

Центральний фрагмент карти села Воронинців 1862 року
(ксерокопія з оригіналу)

вали бали, на які запрошували знаменитих гостей⁹. Мати Кароліни часто подорожувала по Західній Європі (можливо, брала з собою юну доньку). На жаль, поки що невідомо, чому Петро Івановський і Паула Подоська жили нарізно. У деяких статтях йдеться про те, що матір'ю Кароліни була Пальміна Потоцька. Однак це не відповідає дійсності¹⁰. Чому дивуватись, якщо навіть відоме видання “Если бы Лист вёл дневник” містить інформацію, що Кароліна народилася в м. Монастервка неподалік від Києва. Чудасія перекладу! Спочатку угорські видавці так прочитали назву з польської мови, а наші перекладачі з угорської довершили її до анекдотичного звучання¹¹.

Пізніше, коли Ференц і Кароліна виїдуть на проживання за кордон, мистецькі здібності останньої стануть у пригоді. Вона візьме участь у створенні малюнків для титульних сторінок видань музичних творів митця, відредагує його статті та книжку про Ф. Шопена, а також писатиме нариси про музику. Певна річ, що в 1847 році Кароліна Вітгенштейн розумілася на напрямках у мистецтві, добре знала про діяльність знаменитостей культурного європейського Олімпу. Ф. Ліст для неї був особистістю фантастичною, тому почувши про концерт в університеті св. Володимира, вона поїхала його послухати, а своє захоплення висловила великим внеском за квиток.

Такий емоційний сплеск молоді жінки можна пояснити ще й душевною драмою, яку переживала Кароліна. Усе почалося з того, що її батько вирішив видати заміж сімнадцятирічну доньку так, щоб поєднати свої землеволодіння з неосяжними маєтностями князів Вітгенштейнів (у Ямпільському та Могилів-Подільському районах на Вінниччині)¹². Привабливим для гонорового пана П. Івановського були також князівські регалії генеалогічного дерева Сайн-Вітгенштейнів, які автоматично робили Кароліну фрейліною при дворі його величності. Так, Кароліна Івановська стала дружиною Миколи Вітгенштейна – сина Петра Христофоровича Вітгенштейна, героя війни 1812 року. Люблячому батькові

цілком правдиво здавалося, що він робить свою дитину казково щасливою, але час показав, що шлюб був невдалим. А після народження доньки – маленької Марії – Кароліна зовсім припинила стосунки з чоловіком і поселилася в маєтку у Воронинцях, подарованому батьком, де займалася музикою, читала теологічну й історичну літературу, поезію, проводила час біля картин із власної колекції, вчилася управляти господарством, виховувала доньку.

Перший візит у Воронинці до маєтку Івановських Ф. Ліст здійснив у лютому 1847 року, але пробув гостем Кароліни лише кілька днів. Попереду чекали контракти на концерти у Львові, Чернівцях, містах Румунії, Турції, а потім повернення в Україну (до Одеси). Лише після триумфальних виступів у Єлисаветграді перед царем та іншими можновладцями музикант зміг приїхати до Воронинців і пробути там з початку жовтня 1847 майже до кінця січня 1848 року. Нарешті він поринув у атмосферу спокою й великого кохання, що сприяло розквіту творчості та аналізу майбутніх кроків у житті. Кароліна Вітгенштейн допомогла Ф. Лісту прийняти рішення відмовитись від виснажливої діяльності гастролера й повністю поринути в композицію. У Воронинцях маестро написав п'єси “Заклик”, “Благословіння Бога в самотності”, “Гімн кохання” (не плутати з Ноктюрном № 3!), які пізніше увійшли до фортепіанного циклу “Поетичні та релігійні гармонії”, присвяченого Кароліні. Глибокі інтелектуальні пошуки привели Ф. Ліста до початку роботи над “Дантесимфонією” – колосальним симфонічним твором за програмою “Божественної комедії” Данте. У ньому композитор втілює ідею синтетичного поєднання музики, поезії та живопису у вигляді діорами. Водночас з'явилися вже згадувані “Колоски Воронинців”, присвячені маленькій Марії (не Кароліні!). Тут же, у Воронинцях, Ф. Ліст написав Другу угорську рапсодію та з великою наснагою працював над симфонічною поемою “Що чути на горі” за віршем В. Гюго, яку згодом надрукував під номером один. Цю поему, як і наступні, композитор присвятив Кароліні Вітгенштейн.

Млин, побудований Івановськими-Вітгенштейнами. Світлина Максима Кушки. 2006

Музикант протягом чотирьох місяців нікуди не виїздив з Воронинців. Він насолоджувався пристрасними почуттями, природою, творчістю. Ференц і Кароліна відчували великий духовний потяг один до одного, розуміли, що життя нарешті дарує їм щастя. За це кохання і потребу жити разом розгорнулася запекла боротьба, яка тривала кілька років. За ними рухався шлейф переслідувань і громадського осуду¹³. Попри все вони були разом. Але це вже інша історія.

Перебування Ф. Ліста у Воронинцях не було явищем скороминушим і поверховим. Саме тут він розпланував подальше життя, саме тут під впливом Кароліни він остаточно визначився щодо своєї творчості, впевнено поставивши на перше місце композицію та диригування. У Воронинцях він відчув потребу жити в колі своєї сім'ї, у своєму домі, в оточенні люб-

лячих людей, віддаючись своїй справі. Такі думки, така чіткість уяви свідчили про важливе – прийшла пора зрілості, сформувалася мудрість, почався новий плідний період життя.

Яка ж доля спіткала Воронинці/Воронівці? За маєтки Кароліни Вітгенштейн її чоловік Микола Вітгенштейн позивався в суді. Він хотів таким чином покарати дружину. Судова справа затягнулася на роки. За цей час піросла Марія. Суд урахував її права, і більшість маєтностей Івановських перейшла до Марії. Але Воронинці дісталися Миколі Вітгенштейну. Щоправда, ненадовго. Марія вийшла заміж за австрійського князя Гогенлоє, який на прохання дружини викупив усі маєтки її матері й дідуся на Поділлі. Марія тривалий час займалася музеєм Ф. Ліста у Веймарі, спонсоруючи його існування. Такою була її подяка музикантові, який ставився

до неї, як до рідної, – дав освіту, виховав і, до речі, був ініціатором її щасливого шлюбу. Марія померла 1918 року, а землі Івановських націоналізувала радянська влада¹⁴.

Досі існує та служить людям гребля, збудована Петром Івановським, яка перетинає річку Сниводу, утворюючи величезний ставок, що багатий на рибу. Років із десяти тому перестав функціонувати колишній поміщицький млин, успадкований колгоспом. Будівля дуже міцна, і якщо знайдеться господар, працюватиме ще довго. На жаль, у панському маєтку зберігся лише фундамент. Він так і залишився в так званому “огрудку” (з польської – “горЩд”, “садок”). Довкола розташовані хати селян і великі городи, де вони вирощують картоплю, буряки, кукурудзу, гарбузи. Про панів Івановських-Вітгенштейнів нагадують також залишки завалених сміттям та землею льохів для зберігання влітку льоду для кухні. Місцеві жителі розповідають про них моторошні казки. Усе це чекає ретельного дослідження, цього вимагає “мудра пані” Історія.

Сучасні Воронівці – не єдине місце на Вінниччині, де побував Ференц Ліст. Перед візитом до Кароліни Вітгенштейн він відвідав Немирів. Цю подію барвисто описав очевидець – відомий письменник, перший біограф Тараса Шевченка Михайло Чалий. У 40-х роках ХІХ ст. він працював учителем мови й літератури в немирівській гімназії. М. Чалий досить критично змалював “протухлий часниковим духом” побут Немирова, спустошеність і міщанство, якими було просякнуте життя цього містечка, де людині інтелектуальної праці було важко й самотньо. Учителі гімназії (М. Чалий згадує Грудзинського та чеха Новотного) об’єдналися в гурток, де обговорювали проблеми мистецтва. Інколи до них приєднувався ксьондз Остапович. Про Ф. Ліста та його музичну діяльність дізнавалися з газет.

Чутки про те, що до Немирова приїде геніальний піаніст, повертаючись із гастролей по Росії, приніс пастор Баумюллер. Запросив Ф. Ліста до себе дати концерт граф Болеслав Потоцький. Задовго до по-

дії до Немирова почали з’їжджати всі, хто хотів послухати легендарного віртуоза. Невдовзі всі можливі приміщення були зайняті. Панів стали розселяти по селянських хатах. І ніхто не протестував (!). Таким великим було бажання побачити й почути Ф. Ліста.

Нарешті відбувся концерт. Музикант грав блискуче. Звучала музика Р. Шуберта, Л. Бетховена, В.-А. Моцарта. Ф. Ліст виконував також власні твори. М. Чалий пише: “Ніколи в житті не зазнавав я такої насолоди, ніби чулася ангельська пісня, що линула з ясного неба, яка, може бути, ніколи не лунала з такою повнотою і досконалістю в нашій земній юдолі: я перший раз в житті обличчям до обличчя бачив генія – вінець людського буття... Так, геніальна музика Ліста проникла в найпотамніші вигини серця, потрясла всю сутність мою. Чому з усіх прослуханих мною в різний час артистів жоден не хвилював так сильно душі, не став надовго предметом невпинної бесіди, між тим як про гру Ліста – говорити і не наговоритися з будь-ким, хто співчуває прекрасному?”¹⁵.

Відповідь на це запитання очевидна: тому, що Ференц Ліст – геній романтичної музики ХІХ століття.

¹ Ось лише деякі приклади дослідження місць перебування Ф. Ліста в 1847 році: Зінкевич О. Ференц Ліст в Україні // Український музичний архів / Упоряд. та ред. М. Степаненко. – К., 1997. – Вип. 1; Ласло Ж., Матека Б. Ференц Ліст. Життя і творчість в ілюстраціях і словесно. – Будапешт, 1967. – С. 114–129; Мильштейн Я. Ліст. – М., 1970. – Т. 1. – С. 273–280; М., 1971. – Т. 2. – С. 464.

² Зінкевич О. Ференц Ліст у Києві // Українська музична спадщина. – К., 1989. – С. 53–66.

³ Перелік публікацій про Ф. Ліста в місцевій пресі дає підстави стверджувати, що ця тема для вінницьких авторів є невичерпним джерелом для міфотворчості. Але в більшості статей інформації мало, до того ж її, як правило, спотворено: Грабовацький В. Світ не без добрих людей // Життєві обрії. – 1996. – 13 липня; Гребельський С. Де творив Ф. Ліст // Вінницька правда. – 1989. – 1 жовтня; Гребельський С. Ференц Ліст на Поділлі // Робітничача газета. – 1989. – 10 жовтня; Дець В. Наша слава і гордість // Прибузькі новини. – 1995. – 19 квітня; Дорош М. Ференц Ліст у Воронівцях / Тези доповіді до 17-ї Вінницької обласної історико-краєзнавчої

конференції. – Вінниця, 1997. – С. 40–41; *Дорош М.* Страдницький шлях від Воронівець до Риму // Подолія. – 1996. – 19 жовтня; *Дробчак Г.* Ференц Ліст у Немирові // Вінницька правда. – 1970. – 19 липня; *Загалило В.* Тут муза Ліста звучала // Комсомольське плем'я. – 1985. – 26 лютого; *Задорожнюк Л.* Звідки у Ференца Ліста українські мотиви? // Вінницька газета. – 1998. – 19 березня; *Зянько І.* Муза Ліста жила у Воронівцях // Вінницькі відомості. – 2001. – 17 жовтня; *Іващук М. Ф.* Ліст – гість Поділля // Червоний прапор. – 1989. – 22 липня; *Євстахевич В. Ф.* Ліст у Воронівцях // Там само. – 1981. – 14 серпня; *Євстахевич В.* Концерт Ліста у Немирові // Колгоспні вісті. – 1981. – 20 серпня; *Паламарчук В.* Подільські мотиви Ліста // Робітничка газета. – 1989. – 15 лютого; *Полуведько О.* Воронівська осінь Ференца Ліста // Вінниччина. – 1997. – 18 жовтня; *Полуведько О.* Воронівська осінь Ференца Ліста // RIA. – 2001. – 24 жовтня; *Рекрут Я.* “Гімн любові” для Кароліни Івановської // Робітничка газета. – 1998. – 20 січня; *Романюк І.* Подільська муза Ф. Ліста / Тези доповіді до 16-ї Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції. – Вінниця, 1997. – С. 20.

⁴ *Надор Т.* Если бы Лист вёл дневник. – Будапешт, 1977. – С. 157.

⁵ Один із таких прикладів – енциклопедичний довідник “Митці України” за ред. А. Кудрицького (К., 1992. – С. 365).

⁶ Книга записів нотаріальних актів Літинського земського суду. – ДАВО, ф. Д-492, оп. 1, спр. 47, арк. 164–166 зв., 237 зв. – 240 зв.; 788 зв. – 789 зв.

⁷ Там само. – Арк. 679–680.

⁸ *Pulaski K.* Kronika polskich rodów szlacheckich Podolia, Wolynia i Ukrainy. – Brody; Warszawa, 1911. – Т. I. – С. 52, 146, 190, 207, 240–243, 249, 832; Т. II. – С. 168–169, 230, 266.

⁹ *Orgelbranda S.* Encyklopedia Powszechna. – Warszawa, 1903. – Т. XI. – С. 579; *Pulaski K.* Kronika polskich rodów... – Т. I. – С. 64, 126, 227; Т. II. – С. 20, 90, 206, 253; Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich / Red. B. Chlebowskiego. – Warszawa, 1885. – Т. VI. – С. 654–658; Tygodnik Ilustrowany. – Warszawa, 1887. – Т. 1. – С. 317.

¹⁰ *Дорош М., Лозовий В.* Драма великого кохання // Єва. – 2000. – Зима. – С. 96–100.

¹¹ *Надор Т.* Зазнач. праця. – С. 16.

¹² *Сецинский Е.* Приходы и церкви Подольской епархии // Труды Подольского епархиального историко-статистического комитета. – Каменец-Подольский, 1901. – Вып. 9. – С. 52, 203, 302, 325, 594–595, 598, 625, 630–631, 634, 641–642, 691, 715, 835, 895, 900–901, 1003, 1029, 1035, 1041.

¹³ *Мильштейн Я.* Зазнач. праця. – Т. 1. – С. 327–346, 574–578, 632, 780, 790–795.

¹⁴ Геометрический съёмочный план дачи Подольской губернии Литинского уезда села Воронинец, владения помещицы Принцессы Марии Николаевны Гогенлое Шиллингсфюрст. Съёмка произведена в 1862 году по натуральному отклонению магнитной стрелки землемером В. Кондыревым. Масштаб: 1 дюйм – 100 сажень. – ДАВО, ф. Д-12, оп. 2, спр. 28.

¹⁵ *Чалый М.* Воспоминания 1844–1852 годов. – К., 1895. – С. 74–78.

SUMMARY

Nataliya Kushka. Ferenc Liszt in Vinnitsa Region: Myths and Facts

This article is devoted to the great composer of the 19th century Ferenc Liszt. It contains little known facts of composer's stay in Podolya Region (Ukraine) in 1847. There is the descrip-

tion of Ferenc Liszt's romance with Karolina Wittgenshtein, his life in her own estate in Voronintzy village (now Khmelnik's District of Vinnitsa Region). Also you can find some corrections and specifies those moments, that were misinterpreted in other sources of literature.